

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/86550>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Syntactisch onderzoek en de Middelnederlandse bronnen

MARGIT REM*

I Inleiding

Geschiedenis van de Nederlandse Syntaxis is een indrukwekkende studie waaraan jaren gewerkt is. De studie bestaat uit twee lijvige delen en is verdeeld in zeven “boeken” die elk een periode in de ontwikkeling van het Nederlands beschrijven. In deze bijdrage zal ik mij vooral richten op de twee “boeken” die het vroege (tot 1350) en het late Middelnederlands beschrijven; meer specifiek wil ik ingaan op de wijze waarop Van der Horst bronnen kiest en gebruikt bij de beschrijving van de Middelnederlandse syntaxis.

Bij het onderzoek naar veranderingen binnen de syntaxis gaat het om de frequentie waarmee bepaalde constructies voorkomen. Daarom zijn er voor syntactisch onderzoek grote corpora nodig met betrouwbaar historisch taalmateriaal op basis waarvan frequentieonderzoek gedaan kan worden. De teksten in deze corpora moeten in het ideale geval origineel (dus geen kopieën van kopieën), gedateerd en op niet-taalkundige gronden gelokaliseerd zijn. Nu kan en kon Van der Horst geen gebruik maken van een dergelijk corpus. Op zich is dat vrij ernstig. Voor veel andere talen zijn er wel grote historische corpora aanwezig, maar voor het Nederlands zijn op dit moment alleen nog maar deelcorpora voorhanden. Als neerlandici al over historisch-syntactische onderwerpen schrijven, dan doen ze dat veelal op basis van een aantal voorbeelden die vaak ook nog in verschillende studies herhaald worden. Zo is de studie van Stoett (1923) een geliefde bron voor uitzonderlijke Middelnederlandse gevallen.

Het pleit voor Van der Horst dat hij zelf op zoek is gegaan naar taaldata. Daarvoor heeft hij heel veel edities van oudere teksten geëxcerpeerd. Van der Horst stelt zich echter weinig vragen bij zijn bronnen. In de inleiding schrijft hij het volgende: “Ook ontbreekt het niet aan goede tekstedities: een stroom die al minstens 150 jaar vloeit en die de laatste decennia alleen maar groter geworden is, nu ook digitaal” (p.11).

In deze bijdrage probeer ik duidelijk te maken dat ik de mening van Van der Horst over het hoge niveau van de door hem gebruikte tekstedities niet deel en dat het gebruik van deze edities een vertekend beeld van de werkelijkheid kan geven. Ter illustratie zal ik ingaan op de bewerkingstechniek van Lulofs (1985) in zijn uitgave van *Van den vos Reynaerde*. De werkwijze van Lulofs is echter representatief voor de wijze waarop veel van de door Van der Horst gebruikte edities vervaardigd zijn. Van der Horst maakt namelijk vooral

* Dr. Margit Rem is UD Historische taalkunde bij de afdeling Nederlandse Taal en Cultuur aan de Radboud Universiteit. Onderzoek: Centre for Language Studies. m.rem@let.ru.nl

gebruik van kritische edities en niet van diplomatische uitgaven.¹ Verder zal ik ingaan op de manier waarop Van der Horst zijn teksten heeft gedateerd. Zo maakt hij een onderscheid tussen het vroege Middelnederlands en het latere Middelnederlands, maar blijken de teksten uit de vroege Middelnederlandse periode vooral voor te komen in handschriften die rond of na 1350 gedateerd moeten worden.

2 Gebruik van de bronnen

Lulofs (1985) heeft een kritische editie van *Van den vos Reynaerde* vervaardigd. In zijn verantwoording van de uitgave (Lulofs 1985: 64-65) schrijft hij dat hij interpunctie heeft aangebracht, in de spelling heeft ingegrepen en correcties heeft aangebracht. Dit laatste gebeurt door de hele tekst heen, maar we kunnen het al demonstreren aan de hand van de eerste regels. Lulofs heeft zijn tekstuitleg gebaseerd op het zogenaamde *Comburgse handschrift*.²

Het Comburgse handschrift: 192va ³	Editie Lulofs (1985: 69)
1. Vvillem die velebouke maecte	1. Willem die Madocke maecte
2. Daer hi dicken om(m)e waecte	2. Daer hi dicken omme waecte,
3. Hem vernoyde so haerde	3. Hem vernoyde so haerde
4. Dat die auonture van reynaerde	4. Dat die avonture van Reynaerde
5. In dietsche onghemaket bleue(n)	5. In dietsche onghemaket bleven
6. Die willem niet heuet vulscreue(n)	6. – Die Aernout niet hevet vulscreven –
7. Dat hi die vijte van reynaerde soucke(n)	7. Dat hi die vijte dede soucken
8. En(de) hise na de(n) walsche(n) boucke(n)	8. Ende hise na den walschen boucken
9. In dietsche dus heuet begonne(n)	9. In dietsche dus hevet begonnen.

Los van kleine veranderingen, zien we in de uitgave van Lulofs drie vrij ingrijpende correcties ten opzichte van het *Comburgse handschrift*:

Regel 1. *Vvillem die velebouke maecte*. Op basis van andere handschriften maakt Lulofs hier het volgende van: *Willem die Madocke maecte*.

Regel 6. Hier wordt de naam *willem* veranderd in *Aernout*.

1 Bij een diplomatische editie of uitgave probeert men zo dicht mogelijk bij het middeleeuwse handschrift te blijven. Bij een kritische editie past men onder andere de spelling en interpunctie aan en brengt men correcties aan.

2 In dit besprekingsartikel is gebruik gemaakt van de diplomatische editie van Brinkman & Schenkel (1997). *Van den Vos Reynaerde* begint daar op pagina 859. De regelnummering in het *Comburgse handschrift* is hetzelfde als de regelnummering in Lulofs (1985).

3 Opgeloste abbreviaturen staan tussen (ronde haakjes).

Regel 7. *van reynaerde* wordt weggelaten en *dede* wordt toegevoegd.

Soms geeft de editor argumenten voor de verandering. Hij is bijvoorbeeld van mening dat een ander handschrift een meer authentieke lezing geeft, of hij vindt het rijm te lang en dat zou dan kunnen wijzen op tekstcorruptie.

Lulofs heeft veel Vlaamse kenmerken uit het handschrift weggewerkt. Van der Horst (p. 367) geeft bijvoorbeeld het volgende zinnetje uit Lulofs: *Ghine atet niet met u tien* (regel 593). Hier is echter 2 keer een hypercorrecte *h-* weggelaten. In het *Comburgse handschrift* (regel 593) staat namelijk: *Ghine hatet niet met hu tien(en)*. Nu is het voorkomen van een hypercorrecte *h-* van belang voor de fonologische beschrijving van de Middelnederlandse dialecten, maar heeft een weggewerkte hypercorrecte *h-* natuurlijk geen invloed op de beschrijving van de syntaxis.

Nominale flexie speelt echter wel een rol in *Geschiedenis van de Nederlandse Syntaxis* en ook hierin brengt Lulofs veranderingen aan. Zo staat bijvoorbeeld in het *Comburgse handschrift* (regel 286) *up eene bare* in de vierde naamval. De tekstpassage is veranderd in *up eere baren*, een derde naamval die gezien het rijm volgens de editor beter zou passen. Het lijkt voor de hand te liggen dat de uitgave van Lulofs beter niet gebruikt kan worden binnen een studie waarin het naamvalssysteem een rol speelt.

De afkortingen in de tekst zijn stilzwijgend opgelost; het wordt niet duidelijk waar de afkortingstekens gestaan hebben. Ook hier zijn de uitgangen van woorden gereconstrueerd en ook hier geldt dat de onderzoeker zou moeten uitgaan van wat er staat, en niet van de moderne interpretatie van wat er gestaan zou moeten hebben.

In de studie van Van der Horst staan veel voorbeeldzinnen die niet in het *Comburgse handschrift*, en waarschijnlijk in geen enkele Middelnederlandse tekst, aangetroffen zijn. Ter illustratie noem ik hier nog drie voorbeelden:

1. Op pagina 362 geeft Van der Horst een voorbeeldzin waarin een adjectief met een lidwoord als substantief gebruikt wordt: *dort donker van eenen woude/ quam hi gheloe-pen* (Lulofs 1985: regel 502). In het *Comburgse handschrift* staat hier het volgende: *Dor de(n) keer van eene(n) woude/ Quam hi gheloep(e)n dor eene wostine*.
2. Op pagina 474 zegt Van der Horst dat *elwaar* de betekenis 'elders' heeft. Hierbij geeft hij een voorbeeld uit de editie van Lulofs: *of eenich ander voghelijn, / dat elwaar gherne wilde zijn* (regel 2592). In het *Comburgse handschrift* staat echter niet *elwaar*, maar *daer waert*.
3. In hoofdstuk 19 (p. 567) gaat het over samentrekking. Ook hier verschijnt een door Lulofs gereconstrueerd voorbeeld: *Brune peinsde om zijn ghewin/ ende liet hem so verdoren, / dat hi (...)* (regel 676-678). In het *Comburgse handschrift* is echter geen sprake van een samentrekking: *Reynaert peinsde o(m) zijn ghewin/ Ende brune liet he(m) so v(er)dore(n)/ Dat hi (...)*.

Het gaat in *Geschiedenis van de Nederlandse Syntaxis* niet alleen mis met de voorbeeldzinnen uit *Van den vos Reynaerde*. Zo geeft de auteur ook voorbeelden uit de *Rijmkroniek* van Melis Stoke uit de editie van Brill (1885). Op pagina 356 behandelt Van der Horst de dativus. Hij merkt het volgende op: "Soms is niet goed uit te maken of we een datief zien in plaats van een accusatief (bij vrouwelijke personen), dan wel een datief waar een indirect object

gevoeld werd, als in: (...) *Dideric hadde ener vrouwe, / die Gheve bi name hiet*" (p. 356). De voorbeeldzin is inderdaad te vinden in Boek 1, regel 468 van de *Rijmkroniek* in de uitgave van Brill (1885). Ik heb echter de verschillende handschriften van de *Rijmkroniek* digitaal bekeken⁴ en in geen enkel handschrift verschijnt hier een datief. In handschrift B en C staat: *Diederic had een vrouwe* en in handschrift A staat: *Dideric hadde enen vrouwe*. Brill (1885, boek 1, regel 468) heeft hier de uitgang veranderd.

Ook andere bezorgers van door Van der Horst gebruikte tekstedities hebben stevig ingegrepen in de teksten. Ik ben van mening dat Van der Horst gebruik maakt van edities die voor taalkundig onderzoek eigenlijk niet geschikt zijn, omdat de middeleeuwse taaldata vervuild zijn met de 19de- en 20ste-eeuwse interpretaties van de tekstbezorgers.

3 Datering van de bronnen

Van der Horst (p. 15) maakt een onderscheid tussen het vroege Middelnederlands (1200-1350) en het late Middelnederlands (1350-1500). Hij rekent ook teksten tot de vroege Middelnederlandse periode die pas veel later zijn overgeleverd. Hij beargumenteert (p. 19) zijn keus door op te merken dat het een verarming voor de syntaxis zou zijn als dergelijke teksten buiten beschouwing moesten blijven. Wanneer dergelijke teksten tot het latere Middelnederlands gerekend zouden worden, dan zou dat een vertekening opleveren. Ik ben het hierin absoluut niet eens met Van der Horst. Aan de ene kant weten we niet wat er in een handschrift heeft gestaan als het niet is overgeleverd; we weten vaak bijzonder weinig van de overleveringsgeschiedenis van een tekst. Aan de andere kant heeft een wel overgeleverde tekst gefunctioneerd in de tijd dat deze tekst is afgeschreven. Syntactische constructies in laat afgeschreven teksten hadden dus nog bestaansrecht in de tijd dat ze werden afgeschreven. *Van den vos Reynaerde* is overgeleverd in het *Comburgse handschrift* en dat handschrift dateert uit de vroege 15de eeuw. Ook een andere bron van Van der Horst, namelijk *Brandaan*⁵, komt uit het *Comburgse handschrift*. Beide teksten worden naar mijn idee onterecht gebruikt bij de beschrijving van het vroege Middelnederlands. Van der Horst weet overigens ook zelf dat het *Comburgse Handschrift* van later tijdstip is, want hij gebruikt het handschrift ook voor de beschrijving van het latere Middelnederlands. Blijkbaar zijn de andere teksten uit het handschrift wel laatmiddeleeuws? Ik begrijp de criteria die Van der Horst hier hanteert niet.

Handschrift A van de *Rijmkroniek* van Stoke (en een anonymus) wordt gedateerd op 1328-1350. Hier hebben we dus te maken met een vroege Middelnederlandse tekst. Van der Horst maakt echter in het gedeelte over het vroegere Middelnederlands ook veelvuldig gebruik van handschrift C en dat handschrift is in 1390 afgeschreven. Op pagina 382 schrijft Van der Horst over relatieve bijzinnen zonder relativum. In het vroege Middelnederlands komen dergelijke zinnen volgens Van der Horst veelvuldig voor, maar in het

⁴ http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Rijmkroniek/compare_lines/465, doorklikken op "ga naar pagina" en dan verschijnt een foto van de betreffende folio in het handschrift. De verschillende handschriften van de *Rijmkroniek* zijn diplomatisch uitgegeven door Burgers (2004).

⁵ Ook hier baseert Van der Horst zich overigens niet rechtstreeks op het *Comburgse handschrift*, maar op de editie van Gerritsen (1994). Gerritsen baseert zich overigens wel op het *Comburgse handschrift*.

latere Middelnederlands neemt de frequentie sterk af. Van der Horst (p. 382) geeft vervolgens een ongelukkig voorbeeld: *Dideric nu, sijt seker das/ de deerste grave van Hollant was,/ hadde enen broeder, hiet Walgher,/ de weert was ende geer* (boek 1, regel 465). In handschrift A (1328-1350) staat echter: *Hadde enen broeder de hiet walgher*, dus met een relativum en in handschrift C (1390) staat: *Hadde ene(n) broed(er) hiet walgheer*. In het latere afschrift ontbreekt dus het relativum en niet in het vroegere afschrift. Dit is dus in tegenspraak met de beweringen van Van der Horst.

Bij de bespreking van het vroegere Middelnederlands komen verder onder andere voorbeelden voor uit *Ferguut* (circa 1350) en het *boek van Sidrac* dat uitgegeven is naar een laat 15de-eeuws afschrift. Nog een laatste voorbeeld van een dateringprobleem. Van der Horst (p. 357) geeft vroege voorbeelden van a.c.i.-constructies. Er is maar één voorbeeld dat niet geciteerd wordt uit Stoett (1923) en dat komt uit *Der naturen bloeme* van Van Maerlant in de uitgave van Verwijs (1878). In de uitgave van Verwijs staat (overigens ook met correcties): *maer riexse⁶ die hont draghen den man,/ hi heeft op sijn been ende pister an*. Verwijs heeft zijn teksteditie voornamelijk gebaseerd op drie verschillende handschriften van *Der naturen bloem*. Het gaat hier om: Hs. Brussel, KB: 19546 (gedateerd kort na 1300), Hs. Leiden, UB: BPL 14 A (derde kwart 14e eeuw, voor 1366) en Hs. Den Haag, KB: KA 16 (derde kwart 14e eeuw). De a.c.i.-constructie vinden we alleen in de handschriften die dateren van na 1350. In het Brusselse handschrift treffen we geen a.c.i.-constructie aan; we hebben hier dus niet te maken met een vroege Middelnederlandse a.c.i.-constructie. We treffen deze constructie overigens ook niet aan in het vroege *Detmoldse handschrift* (Detmold, LLB: 70, 1287-1319) dat nog tijdens het leven van Van Maerlant werd gekopieerd. Het is jammer dat Verwijs geen gebruik heeft gemaakt van het *Detmoldse handschrift* bij het vervaardigen van zijn editie, maar we moeten daarbij aantekenen dat het handschrift voor Verwijs in die tijd moeilijk raadpleegbaar was. Van der Horst heeft echter geen enkel excuus voor het niet-gebruiken van het oudst overgeleverde handschrift van *Der naturen bloeme*, dit handschrift is namelijk in 1981 diplomatisch uitgegeven door Gysseling in het *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*.

4 Concluderend oordeel

We moeten ons vervolgens natuurlijk afvragen hoe erg het is dat Van der Horst niet erg zuiver met zijn bronnen is omgesprongen. Op macro-niveau denk ik dat de schade wel meevalt; het algehele beeld dat Van der Horst van de Middelnederlandse syntaxis schetst, blijft overeind, al vind ik het onderscheid tussen het vroegere en latere Middelnederlands op grond van de gekozen bronnen niet verdedigbaar. Op micro-niveau vind ik het toch wat onwetenschappelijk wat hier gebeurt. Er staat een enorme hoeveelheid voorbeeldzinnen in *Geschiedenis van de Nederlandse Syntaxis*, waarvan we ons steeds moeten afvragen of het specifieke voorbeeld ook werkelijk in het middeleeuwse handschrift staat, of dat de voorbeeldzin geconstrueerd is door een teksteditor. Het is te hopen dat de Middelnederlandse voorbeeldzinnen van Van der Horst niet klakkeloos overgenomen gaan worden in toekomstige studies.

6 *Se*: schoenen gemaakt van hondenleer.

● Bibliografie

Boek van Sidrac

Zie: Tol, J.F.J. van (ed.) (1936)

Brandaan

Zie: Gerritsen, W.P. (ed.) (1994)

Brill, W.G. (red.) (1885). *Melis Stoke, Rijkroniek*, Utrecht.

Brinkman, H. & J. Schenkel (red.) (1997). *Het Comburgse handschrift*. 2 banden, Middel-eeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden (4), Hilversum: Verloren.

Burgers, J.W.J. (red.) (2004). *Rijkroniek van Holland (366-1305) door een anonieme auteur en Melis Stoke*. <<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Rijkroniek>>

Comburgse handschrift

Hs. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. poet. et phil. 2o 22.

Zie: Brinkman, H. & J. Schenkel (red.) (1997)

Der naturen bloeme

Hs. Brussel, KB: 19546.

Hs. Leiden, UB: BPL 14 A.

Hs. Den Haag, KB: KA 16.

Hs. Detmold, Detmold LLB: 70.

Zie ook: Verwijs, E. (red.) (1878)

Ferguut

Zie: Rombouts, E., N. de Paepe & M.J.M. de Haan (red.) (1982).

Gerritsen, W.P. (red.) (1994). *De reis van Sint Brandaan; een reisverhaal uit de twaalfde eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij Prometheus/Bert Bakker.

Gyseling, M. (red.) (1981). *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*. Reeks II: Literaire handschriften. Deel 2, Der Naturen Bloeme. 's-Gravenhage: Nijhoff.

Lulofs F. (red.) (1985). *Van den vos Reynaerde*: Tweede, verbeterde, oplage, Groningen: Wolters Noordhoff.

Rijkroniek van Holland

Hs. A Den Haag, KB: 128 E 3.

Hs. B Den Haag, KB: 128 E 4.

Hs. C Den Haag, KB: 128 E 5.

Zie Burgers, J.W.J. (red.) (2004)

Zie ook: Brill, W.G. (red.) (1885)

Rombouts, E., N. de Paepe & M.J.M. de Haan (red.) (1982). *Ferguut*. Den Haag: Martinus Nijhoff.

Stoett, F.A. (1923). *Middelnederlandsche spraakkunst. Syntaxis*. 3e Herziene uitgave. 's-Gravenhage: Nijhoff.

Tol, J.F.J. van (red.) (1936). *Het boek van Sidrac in de Nederlanden*. Amsterdam: H.J. Paris.

Van den vos Reynaerde

Zie: Lulofs F. (red.) (1985) en *Comburgse handschrift*

Verwijs, E. (red.) (1878). *Jacob van Maerlant's Naturen bloeme*. Groningen: J.B. Wolters.